

FRANCISZKA WANDA WAWRO

EDUKACJA MŁODZIEŻY
DO KOMPETENCJI OBYWATELSKICH
W WARUNKACH
DEMOKRATYZACJI PRZESTRZENI SPOŁECZNEJ

Kompetencje w dyskursie naukowym stanowią jedno z kluczowych pojęć o poszerzającym się zakresie znaczeń, a zarazem stanowią w nowoczesnym społeczeństwie podstawowy warunek efektywnego funkcjonowania. Dla współczesnego młodego pokolenia stanowią one wymóg dochodzenia do ról społecznych i ich realizowania zgodnie z sukcesywnie podnoszonymi standardami jakościowymi. W procesie edukacji kompetencje (w najogólniejszym jeszcze rozumieniu) zostają określane już nie tylko na podstawie przewidzianego na poszczególnych etapach kształcenia programu, ale mogą realizować się w pełni dopiero w permanentnym procesie ciągłego doskonalenia i uzupełniania zarówno wiedzy, jak i wielorakich sprawności. W takim rozumieniu edukacja do kompetencji warunkowana jest złożoną kontekstowością społeczno-kulturową i cywilizacyjną. Postęp w każdej dziedzinie życia, w znacznej mierze stymulowany przez osiągnięcia naukowo-technologiczne, jak też rozbudowujące się i złożone struktury nowoczesnego społeczeństwa demokratyzującego się, wymagają ustawicznego poszerzania wiedzy, zdobywania nowatorskich umiejętności merytorycznych w poszczególnych dziedzinach, w tym też kompetencji obywatelskich. W tym kontekście poszerza się jednocześnie rozumienie procesu edukacji. Nie jest to już tylko proces

samego kształcenia czy kształcenia się, ale zespół oddziaływań i dążeń mających na celu ukształtowanie zarówno określonego poziomu pożądanej wiedzy i sprawności pożądanych społecznie, jak też określonego rodzaju tożsamości wpisującej się niejako w złożone uwarunkowani społeczno-kulturowe.

Refleksja dotycząca problematyki edukacji do kompetencji obywatelskich wymaga, ze względu na jej specyficzną złożoność, wyodrębnienia z całego pola problemowego najbardziej znaczących jej aspektów. W dalszych refleksjach zasygnalizowane zostaną zatem głównie takie kwestie, jak rozumienie demokracji i jej powiązań ze społeczeństwem obywatelskim, podmiotowość jako pożądany efekt edukacji w demokratycznym społeczeństwie, rozumienie kompetencji obywatelskich i powiązanie ich wymogu z procesami demokratyzacji przestrzeni społecznej, jak też pewnymi dylematami młodzieży w określaniu się własnej tożsamości – uspołecznionej, wyrażającej się w zaangażowaniu na rzecz innych, bądź wyalienowanej i na różnym poziomie zindywidualizowanej pod wpływem lansowanych we współczesnej kulturze wzorców konsumpcjonizmu. W kontekście rozważań dotyczących edukacji do kompetencji obywatelskich, ze szczególnym ukierunkowaniem na młodzież, pilną kwestię stanowi także ustalenie wytycznych nie tylko dla naukowego, ale także społecznego dyskursu.

1. DEMOKRACJA I SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE – WYBRANE ASPEKTY

Demokracja i społeczeństwo obywatelskie, choć aktualnie przywoływane dość intensywnie w kontekście formowania się nowoczesnych społeczeństw, nie są terminami czy też społeczną rzeczywistością zupełnie nową. U swych początków sięgających starożytności demokracja oznaczała formację polityczną uwzględniającą obecność i wolę ludu, zatem formę państwowości i stylu rządzenia różną od rządów absolutystycznych. Podobnie treść terminu „społeczeństwo obywatelskie” stanowiła pierwotnie niemal synonim państwa, ale takiego, w którym są uwzględniane decyzje obywateli jako w pewnym sensie „zbiorowego władcy”. Zmiana we współczesnym rozumieniu tych pojęć polega – najogólniej mówiąc – na podkreśleniu wspólnotowego charakteru społeczeństwa demokratycznego przy podkreśleniu rangi udziału w budowaniu dobra wspólnego poszczególnych obywateli oraz różnego rodzaju integrujących się wokół określonych wartości społeczności lokalnych, środowisk, grup

społecznych czy stowarzyszeń. Istotą społeczeństwa obywatelskiego w kontekście demokratyzacji przestrzeni społecznej jest głównie uspołecznienie aktywności obywatelskiej. Realizacja społeczeństwa obywatelskiego – demokratycznego w swych wiodących i zarazem idealnych założeniach domaga się uświadomienia i respektowania przez wszystkich obywateli określonego kanonu wartości i powinności (cnót) obywatelskich osadzonych na fundamencie kultury, a będących w funkcji aktualnych potrzeb rozwojowych zarówno jednostek, jak i formy państwowej.

Zestaw wartości istotnych dla demokracji i zdrowo pojętego społeczeństwa obywatelskiego jest bardzo bogaty. W tym miejscu podkreślone zostaną zatem wartości, które należą do centralnie usytuowanych, w kontekście równoległe z nimi formułowanych zasad demokratycznych. Zalicza się do nich najpierw wolność poszczególnych jednostek i zasada równowagi w jej realizacji, gdy chodzi o granice, jakie są jej wyznaczone przez prawo do wolności i dobra innych osób oraz całego społeczeństwa. W takim ujęciu realizacja wolności jako wartości pozostaje zatem zawsze w funkcji dobra własnego oraz równoważnie z nim traktowanego dobra innych osób i całej społeczności.

Istotną dla demokracji wartością jest przede wszystkim sam podmiot życia społecznego, a więc osoba, która w jej powinnościach i przywilejach winna być chroniona prawem. W demokracji praworządność należy do elementarnych zasad, ma gwarantować każdemu obywatelowi pełną ochronę prawną na drodze jego osobistej i obywatelskiej samorealizacji. Ponadto w demokracji prawo nie może działać selektywnie, a więc chronić jednych obywateli, zaś być bardziej rygorystyczne dla innych. Ta istotna zasada dotyczy zatem równości wszystkich w ochronie prawnej – zarówno tych, którzy stanowią jakiegokolwiek kręgi elitarne, jak i tzw. przeciętnego obywatela. Kolejną fundamentalną wartością jest aktywność obywatelska, która jest zarazem przywilejem obywatela oraz nałożonym na niego zobowiązaniem. Wartości tej winna towarzyszyć zasada gwarancji przestrzeni dla indywidualnej i społecznej inicjatywy. W tym właśnie szczególnym aspekcie demokracja ma zapewnioną realizację, a zarazem zagwarantowaną żywotność, bowiem nie zrealizują jej żadne, nawet najdoskonalsze struktury organizacyjne, jeśli obywatele pozostaną biernymi „przedmiotami” decyzji politycznych, „zamrażając” niejako własną potencjalność. Wobec tego niemal równorzędną rangę ma zasada odpowiedzialności każdego obywatela za dobro wspólne, za kształt realizowanej formy życia społecznego, kultury czy zasobności w dobra materialne. Realizacja zasady odpowiedzialności jest oczywiście równoważona ze względu na rangę odgrywanej roli społecznej, ale w każdym razie wyklucza

ona partykularyzm interesów. Akcentuje natomiast aktywną obecność każdego obywatela w realizacji żywotnych interesów środowiska, w którym żyje, zarówno w wymiarze mikro-, jak i makrospołecznym.

W syntetycznym ujęciu istoty i relacji społeczeństwa obywatelskiego do państwa można uznać za trafne następujące stwierdzenie: „W społeczeństwie obywatelskim państwo i związane z nim instytucje nie przestają być potrzebne, zmienia się tylko ich rola. Powinny one wyzwać aktywność obywateli, chronić ich interesy, stwarzać najkorzystniejsze warunki pożytecznego działania”¹.

Demokrację i społeczeństwo obywatelskie w ich syntetycznym ujęciu należy zatem rozumieć jako formy życia, w których jednostki mają zagwarantowaną przestrzeń dla realizowania osobistego potencjału poprzez aktywne zaangażowanie zarówno na drodze samorozwoju, jak i tworzenia warunków dla realizacji potrzeb egzystencjalnych i rozwojowych innych obywateli oraz w doskonalenie form politycznych (gdy mowa o realizacji właściwego stylu funkcjonowania państwa). Społeczeństwo demokratyczne i obywatelskie odnosi się zatem do tych postaw, w tym przekonań, uczuć i zachowań poszczególnych podmiotów życia społecznego, które stanowią fundament wdrażania idealnych założeń demokracji, a więc sprawiają, że staje się ona organizmem żywym.

2. PODMIOTOWOŚĆ JAKO FUNDAMENTALNY CEL EDUKACJI MŁODZIEŻY DO KOMPETENCJI OBYWATELSKICH – UJĘCIE KRYTYCZNE

Edukacja młodzieży w szerokim rozumieniu stanowi podstawowy warunek adaptacji młodego i dorosłego obywatela do zmieniających się warunków życia oraz związaną z tym szansą dojścia do liczącej się roli społecznej, w tym dostępności do rynku pracy. Młode pokolenie w sposób szczególny staje wobec konieczności podołania tym wymaganiom i wyzwaniom, które wydają się przesuwac nieustannie pułap trudności na coraz to wyższy czy ciągle wzrastający poziom. Oznacza to konieczność wielorakiego inwestowania we własny rozwój i związane z tym osiągnięcie kwalifikacje. Proces globalizacji dyktuje

¹ R. D y o n i z i a k, K. I w a n i c k a, A. K a r w i ń s k a, J. N i k o ł a j e w, Z. P u c e k, *Społeczeństwo w procesie zmian. Zarys socjologii ogólnej*, Zielona Góra 1999, s. 235.

wszechstronność form rozwoju: od nauki języków, przez kończenie dodatkowych kierunków studiów, po rozwój artystyczny. W tym kontekście styl i formy kształcenia są traktowane instrumentalnie głównie wobec potrzeb rynku pracy i przybierają postać – mówiąc najogólniej – zespołu sukcesywnych zabiegów edukacyjnych, mających na celu zwiększenie szansy na uzyskanie pracy i jej utrzymanie, w skrajnych zaś przypadkach ubezpieczanie się przed marginalizacją i wykluczeniem społecznym. Drastycznie natomiast ograniczane jest w procesie edukacyjnym takie podejście, które by uwzględniało także jednostkowe i społeczno-kulturowe potrzeby w wymiarze promocji zespołu wartości określających jego bardziej humanistyczny charakter, w rozumieniu także właściwej definicji podmiotowego udziału kształconej młodzieży w życiu społecznym. W takim ujęciu, kiedy eksponuje się podmiotową rolę młodzieży w funkcji wzmacniania procesu demokratyzacji przestrzeni społecznej, winna być ona postrzegana jako spadkobierczyni wartości i w ogóle kapitału społecznego dotychczas zgromadzonego przez poprzednie pokolenia, oraz jako świadomy, odpowiedzialny podmiot przeobrażeń społecznych. W tym sensie przyjmowane są określenia młodzieży jako potencjalności gotowej do startu, ogniwa genealogii kulturowej czy nawet instytucji społecznej uformowanej przez społeczeństwo, a znajdującej w nim specyficznie ważną pozycję ze względu na zestaw ról, jakie ma do odegrania w życiu społecznym.

W kontekście demokratyzacji przestrzeni społecznej kompetencje obywatelskie są rozumiane najogólniej jako określona wiedza obywatelska oraz zestaw umiejętności, które znajdują wyraz w czynnym uczestnictwie w życiu społecznym, a wyrażają się one w kompleksie centralnie usytuowanych cech postawy. W wymiarze poznawczym sytuują się m.in.: świadomość własnej podmiotowości w życiu społecznym oraz poczucie odpowiedzialności za jego kształt; wiedza o własnych prawach, np. znajomość konstytucji oraz praw i obowiązków obywatelskich; rozumienie demokracji, jej wartości i zasad; wiedza o instytucjach państwowych w wymiarze globalnym i regionalnym; wiedza o znaczących wydarzeniach w życiu społecznym; wiedza o potrzebach i problemach, zarówno gdy chodzi o społeczeństwo globalne, jak i najbliższe środowisko; wiedza dotyczy oczywiście także kwestii rozumienie – definiowanie cech obywatela Polaka i obywatela Europejczyka; znajomości norm społeczno-moralnych obowiązujących w polskim i europejskim społeczeństwie; wiedza społeczno-polityczna dotycząca własnego państwa, jego bieżących spraw (wydarzeń), jego historii i uwarunkowań; wiedza o wydarzeniach w Europie i świecie, czy wreszcie wiedza o strukturze UE i innych organizacji ogólnoeuropejskich. Czynne zaangażowanie na polu społeczno-

-kulturowym warunkowane jest nie tylko umiejętnością postrzegania potrzeb, ale także odczytywania własnego potencjału, adekwatnie do określonych sytuacji, w jakich należy podjąć działanie. Formy aktywności mogą być bardzo zróżnicowane – zarówno sytuujące się w istniejących już strukturach organizacyjnych (partie, stowarzyszenia, samorządy, wolontariat), jak też przez włączanie się w spontaniczne inicjatywy lub prace organizacyjne na rzecz własnego środowiska (rodzinnego, uniwersyteckiego, lokalnego, kościelnego) albo działania animacyjne w obszarze kultury². Jeśli chodzi o samo zaangażowanie społeczne, zakłada ono nie tylko inicjatywność oraz podstawową zdolność do współpracy i solidarnego działania z innymi, ale także umiejętność wykorzystywania już istniejących struktur, np. instytucji państwowych, jak też budowania własnych mikrostruktur, które by stanowiły bazę działania. W odniesieniu do życia publicznego kompetencje obywatelskie winny się wyrażać także w aktywności, którą można określić jako przedsiębiorczość, oraz w umiejętności skutecznego wpływania na instytucje publiczne, aby egzekwować ich prawidłowe funkcjonowanie.

Szczególną postać aktywności społecznej, w jej całkowicie bezinteresownej postaci, stanowi wolontariat. Zauważmy jednak, że wolontariat również w pewnych aspektach jest kategorią warunkowaną kontekstowością. Mianowicie, w społeczeństwie niedemokratycznym tego typu aktywność rozumiana była przede wszystkim jako dobrowolna, często nawet spontaniczna – w ramach tzw. zaradności społecznej. Zaradność społeczna zaś, jeśli chodzi o polski kontekst przed przełomem społeczno-ustrojowym, ukształtowała się w warunkach dysfunkcji instytucji państwowych, powołanych wprawdzie do realizacji potrzeb obywatelskich, ale nierealizujących swych zadań w stopniu wystarczającym, a czasem nawet rażącym. Wolontariat wówczas był w znacznej mierze formą zaradności społecznej wobec problemów generowanych przez dysfunkcje czy nawet anomie instytucji państwa totalitarnego. Często też tego typu aktywność nie była prawnie gwarantowana czy zabezpieczona.

Wolontariat w jego optymalnych uwarunkowaniach i idealnej realizacji jawi się jako wyraz pełnego zestawu cnót obywatelskich i zarazem wskaźnik posiadanych kompetencji obywatelskich, ponieważ w swej dojrzałej postaci

² W kontekście usytuowania Polski w strukturach Unii Europejskiej wiele uszczegółowionych aspektów kompetencji obywatelskich formułuje się jako europejskie ich standardy: np. znajomość języków obcych, zdolność do przystosowania się do zmian społecznych w wielokulturowej kontekstowości, zdolność do konstruktywnego porozumiewania się w różnych środowiskach, czy tolerancja w rozumieniu różnic etnicznych i światopoglądowych.

winien zawierać występowanie wszystkich wspomnianych kluczowych komponentów kompetencji obywatelskich. Warto podkreślić, że wolontariusz jako wzorcowy obywatel winien umieć także formułować i realizować zarówno kanon uniwersalnych cnót obywatelskich, aktualnych w każdym czasie i we wszystkich okolicznościach, jak i tych cnót, które mogą się jawić jako specyficznie potrzebne i ukształtowane w rodzimej kulturze. Powinien także definiować świadomie te cnoty obywatelskie, które wynikają z własnych przekonań światopoglądowych. (Ta ostatnia kwestia mogłaby jednak stanowić przedmiot oddzielnych dyskusji w odniesieniu do szerokiej problematyki współczesnego wolontariatu).

Z wielu badań dotyczących młodego pokolenia Polaków wynika jednak, że młoda generacja w znacznej jej reprezentacji nie tylko przejawia niski poziom aspiracji do przejęcia odpowiedzialności za kształt życia społecznego, nie ma pomysłu co do rozwiązań sytuacji społecznej, ale też dyspensuje się od bezinteresownego zaangażowania na rzecz innych (co określane jest w literaturze socjologicznej jako tzw. syndrom wycofania młodzieży z życia publicznego). Młodzież wydaje się raczej przejmować nastawienia i style konsumpcyjne, którymi jest nasycone nie tylko polskie, ale i globalne tło nowoczesnego społeczeństwa. Jednakże K. Szafraniec w obszernej analizie odniesień polskiej młodzieży do życia politycznego, a także sposobu, w jaki dokonuje się demokratyzacja polskiej przestrzeni społecznej, zauważa: „Niezadowolone młodzieży z kształtu polskiej demokracji narastało z każdym politycznym rozdaniem, niemniej nie szukała ona w tym czasie żadnej politycznej alternatywy, nie formułowała też żadnej recepty na zmianę sytuacji, którą poddawała tak ostrej krytyce. Nie stosując metod radykalnego sprzeciwu, uciekała w postawy pasywne, eskapistyczne lub indyferentyzm, traktując je jako manifest i swoistą formę komunikacji ze światem dorosłych, któremu chciała dać do zrozumienia, że życie polityczne w Polsce wymaga nowego wymiaru, oczyszczenia i – być może – włączenia ludzi młodych”³.

Edukacja obywatelska w odniesieniu do młodzieży stanowi zatem niezmiernie istotny aspekt jej uspołeczniania. Oczywistym jej celem jest nie tylko przygotowanie do pełnienia funkcji społecznych wpisanych w struktury organizacyjne społeczeństwa, ale nade wszystko ukształtowanie w niej poczucia podmiotowości w życiu społeczno-kulturowym, co wiąże się z przyjęciem odpowiedzialności za przyszłe losy własne, bliskiego otoczenia i całego

³ K. S z a f r a n i e c, *Dojrzewający obywatele dojrzewającej demokracji. O stylu politycznej obecności młodzieży*, Warszawa 2012, s. 34.

społeczeństwa. Wiąże się to bezpośrednio z koniecznością zinterioryzowania przez nią przekazywanego systemu wartości, norm oraz wzorów zachowań obowiązujących w społeczeństwie oraz ukształtowaniem jej określonej tożsamości. O przebiegu tej edukacji i jej efektach decydują jednak nie tylko podstawowe środowiska socjalizacji (rodzina, szkoła, Kościół) w długofalowym procesie programowych oddziaływań, ale także percypowane i doświadczane przez młodzież szersze systemy – społeczno-polityczny i kulturowy.

We współczesnym kontekście społeczno-kulturowym młodzież doświadcza jednak wielu sytuacji problematycznych, które mogą rodzić dylematy w określaniu się właściwych jej postaw obywatelskich. Warto zwrócić uwagę na dwa zagadnienia szczególnego rodzaju. Po pierwsze – na zagadnienie nieprzewidywalności kierunku realizacji strategicznych założeń nowoczesnego, demokratycznego (otwartego, globalnego, obywatelskiego społeczeństwa), a tym samym na trudności z określaniem aksjologicznego i społecznego fundamentu kształtowania zwartej koncepcji podmiotowości w życiu społecznym. Pominiemy w tym miejscu rozległą problematykę doświadczanych sposobów wdrażania się demokracji jako idealnej przestrzeni społecznej. Doświadczenie to jest bowiem bardzo złożone i zróżnicowane w przypadku poszczególnych państw o ustroju demokratycznym, ale także z uwagi na procesy integracyjne w ramach Unii Europejskiej, stwarzające nowy typ problematyki dotyczącej nowoczesnych społeczeństw i uwarunkowań, w jakich przebiegają procesy ich formowania się – nie wchodzimy w bardzo złożoną problematykę rozumienia demokracji podnoszoną w naukowych analizach. Zmierzamy jednak do podkreślenia dwojakiego rodzaju kryteriów rozpatrywania zagadnienia demokratyzacji przestrzeni społecznej, by przybliżyć usytuowane na dalszym planie analiz rozumienie specyfiki polskiego kontekstu demokratyzacji przestrzeni społecznej i potrzeb edukacji obywatelskiej, zwłaszcza w odniesieniu do młodzieży. Są to mianowicie: kryterium strukturalne (instytucjonalne) i świadomościowe. W znaczeniu strukturalnym, najogólniej biorąc, może być mowa o sposobie organizowania struktur i stylu rządzenia społeczeństwem oraz precyzowanie relacji między poszczególnymi obywatelami, społeczeństwem, narodem a państwem, z czego wynika także konieczność formułowania zobowiązań i uprawnień elit kierujących oraz obywateli. Pominiemy ten wymiar jako wymagający poszerzonych, wielowymiarowych analiz obszar refleksji głównie socjologicznej. W ujęciu pedagogicznym jednak konieczne jest uwzględnienie wymiaru świadomościowego, ściśle zaś biorąc – kształtowania się poczucia wolności, społecznej równości oraz sprawczości obywatelskiego zaangażowania w sprawy publiczne.

W rozpatrywaniu postulatów demokracji i społeczeństwa obywatelskiego z punktu widzenia wymogów edukacyjnych wyłania się pilne zadanie kontrolowania rzeczywistego przebiegu ich realizacji oraz edukowania społeczeństwa w duchu odpowiedzialności za te procesy. Jest to zadanie o dużej randze, ponieważ w doświadczanej w polskim (zresztą nie tylko) kontekście praktyce demokratyzacji przestrzeni społecznej zaznaczają się już poważne dylematy. Generują one w konsekwencji, gdy chodzi o postawy obywatelskie, dystans między tym, co stanowi dobro wspólne, a tym, jak rozumiane jest to dobro w wyborach indywidualnych oraz w tym, co bardziej przypomina interesy niż dobro wspólne w stylu rządzenia elit politycznych.

Przeobrażenia społeczno-ustrojowe w Polsce po 1989 r. w swych idealnych założeniach miały prowadzić do odbudowania minionych doświadczeń demokracji, a tym samym do ukształtowania na nowo, po destrukcyjnym okresie totalitaryzmu, społeczeństwa obywatelskiego już na miarę standardów nowoczesności. Podstawowe dążenia do realizacji wyżej zasygnalizowanych założeń zmierzały bezpośrednio do uzyskania efektu zdolności społeczeństwa do samostanowienia, co związane jest z kształtowaniem się poczucia podmiotowości zarówno w wymiarze ogólnospołecznym, ogólnonarodowym, jak i jednostkowym. Jak wynika z dotychczasowych doświadczeń, proces demokratyzacji polskiej przestrzeni społecznej nakłada się na ogólnoswiatowe trendy formowania się nowoczesnych społeczeństw. Przy całej złożoności tych procesów i ich zamierzonych i niezamierzonych efektach, można z pewnością powiedzieć jednak o wielu kluczowych problemach świadczących zarówno o poważnych zmaganiach polskiego społeczeństwa o podmiotowość polityczną, wobec sieciowego układu władzy w strukturach europejskich (ze względu na przynależność Polski do UE), jak i jego frustracji wobec wielu przejawów dekonstrukcji polskiej demokracji. Wydaje się, że w polskim sposobie realizacji demokracji w życiu publicznym tendencja do osiągnięcia partykularnych korzyści zdominowała właściwy zdrowej demokracji ład moralny. Ztraca się w takim kontekście sens bezinteresowności, a nawet samej podmiotowości. Ponadto wobec dynamicznego procesu „nakładania się” cech tzw. nowoczesnej kultury, związanego w znacznej mierze z próbami przededefiniowania treści wartości wpisanych w podstawowy kanon kultury polskiej, młodzież może mieć trudność w samym odróżnieniu, czy i w jakim stopniu cechy nowoczesnego demokratycznego społeczeństwa pozostają w zgodzie, a w jakim w drastycznym konflikcie z tym, co charakteryzowało tradycyjne społeczeństwo polskie, co stanowiło przekaz wartości niesionych pokoleniowo w procesie edukacji.

W procesie edukacji do obywatelskości ogromne znaczenie mają także percypowane przez młodzież cechy tła kulturowego, które mogą wzmacniać albo osłabiać zgodność między postulowanymi w kształtowaniu tożsamości społecznej wartościami, które mają być zinterioryzowane, a więc mają stanowić niejako fundament wewnętrznego „ja”, a lansowanymi w społeczno-kulturowym tle propozycjami wartościowania i samorealizacji. Presja takiego rodzaju zgodności jest mocno odczuwana przez młodzież, gdyż ona w sposób szczególny potrzebuje poparcia ze strony innych, w tym także systemu społecznego. Rozbieżność między poparciem oczekiwanym a uzyskiwanym powoduje nasilenie dążeń do takiego przystosowania cech wewnętrznego „ja” do wariantów propagowanych w kontekście społecznym, by unikać bolesnych dysonansów. W społeczeństwie tradycyjnym, cechującym się powolnym rytmem przeobrażeń, młodzież określała swą tożsamość a zarazem podmiotowość według funkcjonujących w nim względnie skonkretyzowanych środowiskowych czy kulturowych wzorów, stanowiących swoistą syntezę oczekiwań i definicji cech, jakie ma ona przejawiać. Kulturowe i środowiskowe definicje młodzieży stanowiły bardzo ważny fundament samookreślenia się jako obywatela czy członka danej społeczności. Dodajmy, że definicje te promowały kreatywność (w szerokim ujęciu) jako zasadniczy komponent tożsamości. One też zarazem ułatwiały organizowanie w sobie określonej koncepcji realizacji określonych wartości, aspiracji życiowych i społecznych, nadawanie znaczenia własnemu życiu poprzez usytuowanie się w pożądanym przez siebie i społeczeństwo miejscu. Kryteria dokonywania wyboru dostarczane młodzieży były dość czytelne, choć w pewnym sensie w tradycyjnych ramach kulturowych młodzież napotykała większe ograniczenie jej wewnętrznej wolności i podmiotowości. W kulturze otwartego i swobodnego przepływu zróżnicowanych co do rzeczywistej rangi i jakości propozycji samookreślenia się w życiu osobistym i zbiorowym oraz wobec napływu wielu, często sprzecznych ze sobą ideologii i ofert aksjologicznych, młodzież nieposiadająca jasnych kryteriów, a jednocześnie uzyskująca większą swobodę i dowolność w określaniu cech tożsamości, gubi się w ich ocenie i odczytywaniu rzeczywistego znaczenia. W tej swoistej sytuacji młode pokolenie jest częstokroć zdane w swych wysiłkach samookreślenia się na własne siły, tym bardziej że coraz częściej podejmuje ono ryzyko zrywania ciągłości relacji z rodziną i wspólnotami pierwotnymi, oddając się pod niekontrolowane społecznie wpływy (np. ze strony mediów masowych).

Rodzina i wspólnoty pierwotne stanowiły w społeczeństwie tradycyjnym podstawowe pole społeczne, na którym tożsamość była określana w sposób

etapowy i ciągły. Ważny aspekt charakterystyki tzw. współczesnej kultury stanowi jej medializacja, co oznacza m.in. uzależnianie sposobu postrzegania różnych sfer życia, w tym także rangi poszczególnych wartości czy obowiązujących stylów życia od interpretacji, jaką nadają im media. Przy założeniu, że w przekazie medialnym ma miejsce maksymalna pluralizacja wartości, reguł życia, norm, oraz że towarzyszy temu zawoalowana albo nawet jawna sugestia o ich przygodności, nie konieczności, rodzi się brak poczucia ich trwałości oraz dyspensowania się od zobowiązań do trwałej wobec nich lojalności. Dotyczy to także idealnie formułowanych wartości i zasad demokracji. Wybory życiowe i samo życie przedstawiane w mediach mają cechy upozorowania, odrealnienia, zorientowania na sensacyjność, emocjonalność, maksymalizację przyjemności, przygodę. Utrudnia to młodzieży postrzeganie rzeczywistości w kategoriach racjonalnych i moralnych, tym bardziej że częstokroć nie jest ona świadoma celowości stosowanych wpływów medialnych. Tego typu kultura nie tyle kształtuje podmiot stabilny, ile daje złudzenie bycia podmiotem biorącym udział w kreowaniu tak własnego „ja”, jak i przestrzeni społecznej, w poczuciu, że jest się wolnym, nieograniczonym jakimiś narzuconymi strukturami, nakazami czy zasadami. W rzeczywistości może się zacierać granica między tym, co faktycznie jest własnym wyborem i wkładem, co jest własną możliwością sprawczą, a tym, co jest symulacją. Niestety, efektem zacierania się granicy między tymi dwoma nieporównywalnymi światami – rzeczywistym i nierealnym, bywa faktyczne ubezwłasnowolnienie młodego odbiorcy, uzależnienie go od wirtualnego świata (co stanowi zagadnienie oddzielne). Treści proponowane w mediach masowych nieustannie sugerują także konieczność koncentrowania się na konsumpcji oraz wartościach instrumentalnych i hedonistycznych (sukces, przyjemność, bogactwo wrażeń, maksymalizacja zysku). We współczesnym tle kulturowym, w warunkach lansowanej zasady dążenia do maksymalnej swobody, zacieca się w rezultacie akcentowana we wspomnianych wcześniej tradycyjnych definicjach kulturowych zasada odpowiedzialności wobec innych i społeczeństwa za kierunek dokonywanych wyborów. Wobec tego kluczowym problemem oddziaływania tła współczesnej kultury na młodzież, istotnym w kształtowaniu jej tożsamości obywatelskiej jest zwrot od orientacji prospołecznej ku indywidualistycznej, prowadzący do zacierania się klarownych kryteriów rozumienia prawdy, że „ja” ludzkie realizuje się poprzez „my”.

Kształtowanie się tożsamości obywatelskiej nie jawi się zatem tylko jako prosty wynik planowego procesu edukacji, lecz także jako efekt nacisków z ogólnego tła społeczno-kulturowego, gdyż (jak było wcześniej zaznaczone)

młodzież przygotowuje się do funkcjonowania w szerszym systemie społecznym i dąży do zajęcia w nim własnej pozycji, do realizowania w nim własnej roli. Uwzględnienie tego typu mechanizmu ułatwia rozumienie powiązań między określaniem przez jednostkę wewnętrznego „ja” a jej zachowaniami oraz cechami doświadczanej struktury społecznej i kultury.

3. PERSPEKTYWY I POSTULATY DLA EDUKACJI OBYWATELSKIEJ

Edukacja młodego pokolenia zawsze stanowiła proces obejmujący bogactwo współzależnych od siebie zmiennych. W nowoczesnym społeczeństwie stanowi ona proces o jeszcze bardziej złożonej charakterystyce, zwłaszcza w tych aspektach, które odnoszą się nie tylko do planowych oddziaływań, ale także niezamierzonych, stanowiących niejako produkt uboczny procesów i zjawisk obecnych w tle społeczno-kulturowym. W edukacji do kompetencji obywatelskich w nowoczesnych demokratyzujących się społeczeństwach należy zatem uwzględnić równorzędnie występujące bardzo istotne dymensje – aksjologiczną i sytuacyjną. W dymensji aksjologicznej zawierają się wszystkie ukierunkowania wartościujące, zaś w płaszczyźnie sytuacyjnej – procesy zmian społecznych oraz specyficzne, wcześniej wspomniane cechy kulturowe, naznaczone pluralizmem wartości i ich znaczeń oraz indywidualistycznych i konsumpcyjnych wzorów samorealizacji.

Optymalna dla efektów tej edukacji byłaby wzajemna zgodność obydwu wspomnianych obszarów co do postulowanych standardów wartości i zasad demokracji, ponieważ taka sytuacja ułatwiłaby odbiorcom przekazów wychowawczych harmonijne kodowanie ich znaczeń. Jest to jednak postulat idealistyczny. Pozytywne, uniwersalne wartości i zasady demokratyczne stanowiące podstawę dla wypracowanych programów wychowania, a także programów konstruowanego ładu społecznego w każdej płaszczyźnie – intelektualnej, ekonomicznej, społecznej i politycznej – są trudne do realizacji wobec zjawiska rozproszonej energii społecznej i rozproszonych środowisk socjalizujących. Optymalna przestrzeń społeczna, w której przebiega edukacja, zakłada nie tylko klarowny porządek wartości, zasad i norm oraz związanych z tym jednoznacznych kryteriów wyboru, ale także wystrzeganie się w praktyce społecznej sytuacji, które prowadziłyby do ich dekonstrukcji. Ze społecznych doświadczeń wynika, że „moralna” kondycja sposobu funkcjonowania struktur ustrojowych, stanowiąca określone ramy codziennego życia obywateli warunkuje niezwykle mocno kształtowanie się u nich mechanizmów

kodowania znaczeń kluczowych pojęć, takich np. jak demokracja, tolerancja, sprawiedliwość, prawo itd.), które są najczęściej używane w oficjalnym obiegu, promowane w społeczeństwie przez ideologów danego systemu oraz stanowią treść przekazów edukacyjnych. Sposób kodowania się u odbiorców tych intencjonalnie kierowanych, nierzadko także ideologicznie nacechowanych znaczeń stanowi z różnych względów kwestię niełatwą do ustalenia. Warto zauważyć, że brak jest badań w tym temacie, zarówno w okresie poprzedzającym przełom społeczno-ustrojowy w Polsce, jak i obecnie. Uwarunkowania tego stanu rzeczy w okresie dominowania totalitarnej koncepcji państwowości (PRL) są zrozumiałe ze względu na specyfikę ówczesnych mechanizmów kształtowania zbiorowej świadomości, co oznaczało w tamtym systemie narzucanie określonych, niejako „wystandaryzowanych” sposobów rozumienia rzeczywistości społecznej. Młode pokolenie miało szczególnie utrudniony dostęp do pełnej i wielostronnej interpretacji wyszczególnionych w naszych analizach pojęć, których znaczenia w udostępnianej im literaturze nacechowane były obowiązującą ideologią państwową. Młode generacje „epoki” transformacji i wprowadzania ustroju demokratycznego, będące świadkami ogromnego tempa zmian, które obejmują wielorakie sfery życia – społecznego, politycznego i kulturowego – napotykają z kolei na taką wielość ideologii i dyktowanych przez nie interpretacji omawianych pojęć, a także koncepcji i projektów wdrażania demokracji, że powoduje to niejednokrotnie dezinformację poznawczą. Może to utrudniać w konsekwencji ustosunkowanie się młodzieży do wielorakich koncepcji, programów, rozwiązań oraz stylów funkcjonowania w wymiarze aktywności społecznej. Z pedagogicznego punktu widzenia interesujące może okazać się zatem nie tylko to, jak naukowo i ideologicznie wyznaczane są sposoby rozumienia ważnych dla funkcjonowania obywatela pojęć, ale jak one funkcjonują rzeczywiście w świadomości owych podmiotów życia społecznego. Kodowanie znaczeń przekazu wychowawczego stanowi naszym zdaniem pierwszoplanowy, realnie diagnostyczny wyznacznik skuteczności edukacji do kompetencji obywatelskich. Finalny efekt programowanej i „spontanicznej” edukacji obywatelskiej winien wyrazić się poprzez realizację tzw. demokracji uczestniczącej, która staje się rozpoznawalna w zaangażowanych postawach obywatelskich, zgodnie z przyjętymi standardami. Istotnym realnym wyznacznikiem postulowanych efektów edukacji obywatelskiej jest również zdolność środowisk zaangażowanych w proces edukacyjny do prowadzenia społecznego dyskursu dotyczącego planowej edukacji oraz wyzwalania synergii w sytuacji kreowanego przez procesy cywilizacyjne ryzyka rozproszenia oddziaływań. Fundamentalne pytanie

o perspektywy edukacji do kompetencji obywatelskich młodzieży we wspomnianych wcześniej uwarunkowaniach ma zatem szansę na uzyskanie pozytywnej odpowiedzi, jeśli stanie się możliwa synergia, czyli wzajemnie pozytywne wzmocnienie systemu społeczno-politycznego oraz środowisk odpowiedzialnych za kreowanie kultury i edukację społeczną. Fundamentalną kwestią stanowi także konieczność uzgadniania metod wyzwalania pozytywnej synergii na polu edukacji obywatelskiej przez wszystkie strony zainteresowane edukacją młodzieży, niezależnie od reprezentowanych przez nie szczegółowych ideologicznych i politycznych wariantów przekonań oraz założeń.

BIBLIOGRAFIA

- B ł a h u t T., M a c h a c z e k G.: Teraźniejszość młodego pokolenia, „Teraźniejszość, Człowiek, Edukacja”. Kwartalnik Myśli Społeczno-Pedagogicznej 2000, nr 3, s. 111-119.
- D y o n i z i a k R., I w a n i c k a K., K a r w i ń s k a A., N i k o ł a - j e w J., P u c e k Z.: Społeczeństwo w procesie zmian. Zarys socjologii ogólnej, Zielona Góra 1999.
- Edukacja wobec zmiany społecznej, red. J.M. Brzeziński, L. Witkowski, Poznań–Toruń: 1994.
- H e j n i c k a - B e z w i ń s k a T.: O zmianach w edukacji. Konteksty, zagrożenia, możliwości, Bydgoszcz 2000.
- J a b ł o ń s k i A.: Budowanie społeczeństwa wiedzy. Zarys teorii społecznej Karla R. Poppera, Lublin 2006.
- K w i e c i ń s k i Z.: Między patosem a dekadencją. Sto pytań o edukację w przejściu stuleci, w: Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia, red. A. Nalaskowski, K. Rubacha, Toruń 2001.
- R a d z i e w i c z - W i n n i c k i A.: Społeczeństwo w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji, Gdańsk 2005.
- S z a f r a n i e c K.: Dojrzewający obywatele dojrzewającej demokracji. O stylu politycznej obecności młodzieży, Warszawa 2012.
- Teraźniejszość młodego pokolenia. „Teraźniejszość, Człowiek, Edukacja”. Kwartalnik Myśli Społeczno-Pedagogicznej 2000, nr 3(11).

EDUCATION OF YOUNG PEOPLE FOR CIVIC COMPETENCES UNDER THE TERMS
OF DEMOCRATIZATION OF THE SOCIAL SPACE

S u m m a r y

The publication is concerned with selected areas of analysis of young people's education process that aims at acquiring civic competences and of its results in modern social-cultural conditions. The author reflects on the standards defining the contents of the education process in the discussed area and its expected results, mainly in the shape of a subjective attitude formed in the young generation that allows young people to join the process of enlivening the social system in its postulated democratic form. Because of the complexity of the education process and of its determinants, in the analysis those aspects of the issue have been marked out that – in the author's opinion – are the most telling variables conditioning the process in question, taking into consideration both significant features of the modern so-called global culture, and the special character of the Polish context, including the way democratization *proceeds in the Polish social space*. *Final remarks are concerned with the necessity of undertaking diagnostic studies on the way young people code the meanings of central values and principles of democracy and entering the discourse aiming at releasing social synergy of circles interested in the proper course of civic education.*

Translated by Tadeusz Karłowicz

Key words: Education of young people, civic competences, democratization, social space.

EDUKACJA DO KOMPETENCJI OBYWATELSKICH
W WARUNKACH DEMOKRATYZACJI PRZESTRZENI SPOŁECZNEJ

S t r e s z c z e n i e

Publikacja dotyczy wybranych obszarów analizy procesu edukacji młodzieży do kompetencji obywatelskich i jego efektów we współczesnych uwarunkowaniach społeczno-kulturowych. Autorka poddała refleksji standardy określające treść procesu edukacji w omawianym zakresie oraz oczekiwane jego efekty, głównie w postaci ukształtowanej podmiotowości młodego pokolenia, pozwalającej na pożądaną, aktywny styl wpisania się młodzieży w ożywianie systemu społecznego w jego postulowanej demokratycznej postaci. Wobec złożoności procesu edukacji i jego uwarunkowań, w analizie wytypowane zostały te aspekty problematyki, które – zdaniem autorki – stanowią najbardziej diagnostyczne zmienne warunkujące omawiany proces, z uwzględnieniem zarówno istotnych cech współczesnej tzw. kultury globalnej, jak i specyfiki polskiej kontekstowości, w tym również sposobu przebiegu demokratyzacji w polskiej przestrzeni społecznej. Uwagi końcowe dotyczą konieczności podejmowania badań diagnostycznych na temat sposobu kodowania przez młodzież znaczeń centralnych wartości i zasad demokracji oraz podejmowania dyskursu na wyzwalenie synergii społecznej środowisk zainteresowanych prawidłowym przebiegiem edukacji obywatelskiej.

Słowa kluczowe: edukacja młodzieży, kompetencje obywatelskie, demokratyzacja, przestrzeń społeczna.